

ANKARA ÜNİVERSİTESİ TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
“ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ”
ATA-101 DERS İÇERİKLERİ

2

XIX. Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi (III. Selim Dönemi -II. Mahmut Dönemi; Tanzimat Dönemi; I. Meşrutiyet Dönemi)

XIX. Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Batı'nın neredeyse bütün alanlardaki üstünlüğü, kuvvetler dengesini Osmanlı Devleti aleyhine bozmuş ve yöneticiler dengeyi yeniden kurmak üzere çözüm yolları aramaya başlamışlardır.¹

Söz konusu çözüm yolları, 18. ve 19. yüzyillardaki askeri, idari ve ekonomik alandaki reformları ifade etmekle birlikte üç belirgin özelliğe sahiptir. İlk reformların hayatı geçirildiği dönem *Lale Devri*² (1718-1730) olarak bilinmektedir. Ancak bu çağcıl reformların ömrü, gelenekçilerin eleştirilerine uğramış olduğu için kısa olmuş ve bir isyanla bu devir neredeyse başlamadan bitmiştir. Ancak modernleşmeye ihtiyaç, Osmanlı'yı yeniden reformlar yapmaya itecektir. I. Mahmut, III. Osman, III. Mustafa ve I. Abdülhamit dönemlerinde özellikle askeri ağırlıklı reformlar gerçekleştirilmiş ve bazı ekonomik tedbirler alınmıştır. Ancak söz konusu düzenlenmeler kötü gidişi durdurmadığı gibi, öze dönük kalıcı tedbirler de olmamıştır. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nde modernleşme dönemini ve sistematik yenilikleri, III. Selim dönemi改革ları ile başlatmak daha sağlıklı olacaktır.

III. Selim Dönemi 1789-1807

Fransız Devrimi'nin gerçekleştiği 1789 tarihinde tahta çıkan III. Selim, devletin kötü gidişatının nedenini, geleneksel kurumların düzenli bir biçimde yönetilmemesi olarak görmüştür. Kötü kullanımın ve yeteneksizliğin sona erdirilmesi ile disiplinin yeniden sağlanması düşüncesinde olan Sultan³ siyaset sistemin düzeltmesine, *Meşveret Usulü*'nın yeniden ve kalıcı bir şekilde düzenlenerek hayatı geçirilmesi ile başlamış ve *Meşveret Meclisi*'nin kurulmasını sağlamıştır.⁴ Ayrıca Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip eden ve burada yaşananlarla ilgilenen III. Selim, Londra, Paris, Viyana ve Berlin gibi önemli merkezlerde ilk kez devamlı elçilikler kurmuştur. Bu elçilikler sayesinde hariciyecilerin yetiştirmesi ve Fransız Devrimi ile birlikte Avrupa'da yaşanan siyasi, ekonomik ve kültürel değişimin yakından izlenmesi amaçlanmıştır.⁵

III. Selim döneminde modernleşme yönünde atılan en önemli adım *Nizam-ı Cedid* adı verilen yeni düzenlemeler olmuştur. Yeni Düzen anlamına gelen *Nizam-ı Cedid*, III. Selim'in Yeniçeri Ocağı'ni kaldırmak, ulemanın yönetim ve halk üzerindeki etkisini kırmak, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın bilim, sanat, askeri, ekonomik ve uygurlık alanlarında yaşamakta olduğu ilerlemelere ortak etmek düşüncesiyle girişmiş olduğu reformların tamamı olarak tanımlanabilir. Öncekilerden farklı bir özelliğe sahip olan bu reform girişimi, mevcut askeri yapının geliştirilmesini değil, askeri yapıya alternatif, yeni, modern askeri yöntemleri uygulayan talimli bir askeri teşkilatın hayatı geçirilmesini öngörmüştür.⁶ Yeni ordunun ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için de *İrad-ı Cedit* isimli yeni bir hazine de oluşturulmuştur.

Süreç içerisinde III. Selim'e ve reformlarına karşı çeşitli muhalif çevreler de oluşturur. *Nizam-ı Cedit* Ordusu'nun kurulması Yeniçerileri ve diğer asker ocaklarını tedirgin ederken, bu dönemin reformlarından rahatsız olan ve yeniliğin her türlüne karşı çıkan *Ulema* da üzerinde durulması gereken muhalif kitleler arasında yer almıştır.

1807 yılında ise muhalif çevrelerin çoğunun desteğini alan *Kabakçı Mustafa*, taraftarlarıyla birlikte İstanbul üzerine yürümüş ve At Meydanı'nda karargâh kurduktan sonra reform taraftarları ile uygulayıcılarını tek tek yakalayarak öldürmüştür. Bu gelişmenin sonunda *Nizam-ı Cedid* kaldırılmış ve

¹ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller)**, Timas Yay., İstanbul, 2010, s. 92.

² Berkes, a.g.e., s. 42.

³ Shaw, a.g.e., s. 352.

⁴ Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", s. 11-12.

⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Lewis, a.g.e., s. 61-63; Berkes, a.g.e., s. 98-99.

⁶ Shaw, a.g.e., s. 352.

III. Selim tahttan indirilerek yerine IV. Mustafa tahta çıkarılmıştır.⁷ Yaşanan bu gelişmeye karşı tepki de gecikmemiştir. III. Selim döneminde yapılan reformları destekleyen ayanlar arasında yer alan *Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa*, III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak için ordu ile harekete geçerek İstanbul'a gelerek duruma el koymustur. Ancak isyani bastırmamasına karşın, III. Selim'i kurtaramayan Alemdar Mustafa Paşa, IV. Mustafa'yı tahttan indirerek, II. Mahmut'u tahta çıkarmıştır.⁸

II. Mahmut Dönemi 1808-1839

İktidarını ayanlara borçlu olan II. Mahmut, bunun bedelini önce *Alemdar Mustafa Paşa*'yı Sadrazam tayin ederek, sonra da taşrada oldukça güçlenmiş olan ayanlarla 1808 yılında *Sened-i İttifak*'yı imzalayarak ödeyecektir. *Sened-i İttifak*,⁹ II. Mahmut ile *ayanlar* arasındaki geçici ittifakın bir sonucudur.¹⁰ Bununla, Padişah tarafından kendilerine birtakım görev ve sorumluluklar verilmiş olan ayanlar, fiili feodal statülerine süreklilik ve hukuklilik eklemişler ve iyice kuvvetlenmişlerdir.¹¹ Ancak klasik iktidarı zayıflatılan yaşanan bu gelişmeyi bir türlü hazırlamadı II. Mahmut, ayanların vesayetinden kurtulmak için fırsat beklerken yeniçeriler tekrar ayaklanmışlar ve Alemdar Mustafa Paşa'yı öldürmüştür. Reformcu kimliğiyle tanınan II. Mahmut ise bu ayaklanma sırasında Osmanlı hanedanının tek şehzadesi olması sayesinde hayatta kalarak tahtını korumuştur.¹²

Bu sıralarda yönetim farklı kaynaklardan beslenen iki sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlardan birincisi; Fransız Devrimi ile yayılmaya başlayan ulusçuluk akımından etkilenen *Sirplar* ile Mora *Rumların* Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmalarıdır. *Sirplar*, aynı dönemdeki Osmanlı-Rus Savaşından sonra imzalanan *Bükreş Antlaşması* ile özerklik elde etmişler, *Rumlar* ise *Edirne Antlaşması* ile bağımsızlıklarını kazanmışlardır ve *Yunanistan* Büyük devletler tarafından bağımsız bir devlet olarak tanınmıştır.¹³

İkincisi ise *Ayan* adıyla anılan ve merkeze uzak bir kısım yerel yöneticilerin yönetimine karşı ayaklanmalarıdır ki, bunlar arasında *Yanya Ayanı Tepedelenli Ali Paşa* ve *Misir Valisi Mehmet Ali Paşa İsyancıları*, devleti en çok uğraştıranlar olacaktır. Tepedelenli Ali Paşa İsyancı bertaraf edilmişse de Mehmet Ali Paşa İsyancı, II. Mahmut'un son yıllarda uğraştığı en önemli siyasi gelişme olmuştur.

Rum İsyancı'nın iç politikaya özellikle askeri alana birtakım yansımaları olmuş ve Yunan birlüklerinin Yeniçerileri mağlup etmeleri üzerine II. Mahmut, yeni bir ordu (*Eşkinci Ocağı*) kurulacağını ilan etmiştir. Gerekli hazırlıklardan sonra yeni ordu oluşturulmuş ancak bu gelenekçi Yeniçeri çevrelerince hoş karşılanmamıştır. Yeniçerilerin ayaklanması hazırlıklı olan ve ulemanın da önemli bir kısmının desteğini alan II. Mahmut, halkın da katılımıyla 1826'da *Yeniçeri Ocağını* kaldırımı başarmıştır.¹⁴ Bu olay Osmanlı Tarihine *Vakay-i Hayriye* olarak geçmiştir.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, 1826 ile 1839 yılları arasında II. Mahmut, merkezi ve modern bir devlet kurmak için büyük bir reform programını hayatı geçirmiştir. Bu reformlarla sağlanan birinci önemli değişiklik, merkezi-bürokratik sistemin yeniden ele alınması ile sürekli danışma ve karar organlarının kurulmasıdır. *Dar-i Şuray-i Askeri*, *Meclis-i Ahkâm-i Adliye* (*Yargıtay*) ve *Dar-i Şuray-i Bab-i Ali* bunların en önemlileridir.¹⁵ Merkezi devletin yeniden düzenlenmesindeki ikinci değişiklik ise Divan örgütünün kaldırılması ve *Kabine Sistemi*'ne geçilmesi, *Nazırlıkların* (Bakanlıkların) oluşturulmasıdır.¹⁶ Yeni kurulan Nazırlıklarda çalışan memurların kul statüsünden çıkarılmasını sağlayan düzenlemelerin de yapıldığı bu dönemde, *Müsadere Usulü* de kaldırılarak memurların mülk ve miras hakkı güvence altına alınmıştır.¹⁷ Bu arada, memurların kılık-kıyafeti

⁷ Lewis, *a.g.e.*, s. 72.

⁸ Shaw, *a.g.e.*, s. 370-373.

⁹ *Sened-i İttifak*'nın tam metni için bkz. Server Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1976, s. 3-8.

¹⁰ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 43-44.

¹¹ Özkaya, *a.g.e.*, s. 298.

¹² Berkes, *a.g.e.*, s. 145; Ayrıca bkz. Lewis, *a.g.e.*, s. 77.

¹³ Zürcher, *a.g.e.*, s. 61-62.

¹⁴ Lewis, *a.g.e.*, s. 81.

¹⁵ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 67.

¹⁶ Lewis, *a.g.e.*, s. 98-99.

¹⁷ Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", s. 12.

yeniden düzenlenmiş ve *fes* giyilmesi zorunlu hale getirilmiştir. 1829'da yapılan yeni bir düzenlemeyle *fes* giyme zorunluluğu halkı da kapsamış ve *Fes* her türlü başlığın yerini almıştır.¹⁸

Askeri alanda da önemli reformların yapıldığı bu dönemde 1826'da Yeniçi Ocağı'nın yerine *Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu* kurulmuştur. 1827'ye gelindiğinde de İstanbul'da *Askeri Tibbiye* açılmıştır. 1831-1834 yılları arasında askeri amaçlı iki okulun daha açıldığı görülmektedir. Birincisi, *Mizika-i Hümâyûn Mektebi*, ikincisi ve daha önemlisi ise 1834'te açılan *Harbiye*'dir.¹⁹ II. Mahmut'un eğitime verdiği önemin bir diğer göstergesi ise ilköğretimi zorunlu hale getirmiştir.²⁰ II. Mahmut, ilkokullara öğretmen yetiştirmek ve *Tibbiye*, *Harbiye* gibi askeri okullara öğrenci yetiştirmek amacıyla 1838'de *Rüştiyeler* açılmasına ön ayak olmuştur.²¹ Yine 1827'de bir grup öğrenci eğitim görmek üzere ilk defa Avrupa'ya gönderilmiştir.²² Ayrıca 1833'te Saray'da bir *Tercüme Odası* açılmış ve dış ilişkilerde tercümanlık yaparak kilit bir yere sahip olan Rumlar da devre dışı bırakılmıştır.²³

Toplumsal alanda da çeşitli düzenlemelerin yapıldığı bu dönemde, devletin uygulamalarında taşra-merkez ayrimını ortadan kaldırmak maksadıyla 1831 yılında resmi gazete özelliğini taşıyan *Takvim-i Vekayi* çıkarılmıştır.²⁴ 1834'te kurulan ilk *Posta Teşkilatı* da yine merkeziyetçi anlayışın bir göstergesi olarak ele alınabilir.²⁵ Sadece erkeklerin sayıma tabi tutulduğu ilk nüfus sayımı da II. Mahmut döneminde gerçekleşmiştir.²⁶ Modernleşen devlette, halkın sağlığının da önceki dönemlere oranla devlet tarafından önemsendiğinin bir göstergesi olarak 1831-1833 yılları arasında Hindistan'dan Avrupa'ya doğru yayılan kolera salgınına karşı *Karantina Servisi* oluşturulmuş, ayrıca ilk *Karantina Müdürlüğü* kurulmuştur.²⁷

II. Mahmut döneminde ekonomi alanında da birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılma sebepleri arasında en önemli paya sahip olan ve artık iyice zayıflamış olan *Timar Sistemi*, 1831'de kaldırılmıştır. Yerli sanayi üretiminde, yeni orduya giysi, teçhizat ve silah üretimi yapan az sayıda küçük imalathaneler de bu dönemde açılmıştır. Bunların arasında en bilineni ise *Feshane*'dır.²⁸ Osmanlı Devleti'nin en reformist padişahı olarak kabul gören II. Mahmut, yukarıda aktarılan görüşmlerden de anlaşılacağı üzere, oldukça yoğun reformlar yapmış ve birçok alanda önemli bir dönüşüm gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu dönemde Sirp İsyani, Yunan İsyani, Tepedelenli Ali Paşa İsyani, Mehmet Ali Paşa İsyani gibi gelişmeler reformların halka yansımاسını engellemiştir. Diğer taraftan, yine bu dönemde Ruslarla imzalanan *Hünkâr İskelesi Antlaşması* ile İngilizlerle imzalanan *Balta limanı Ticaret Sözleşmesi* döneme damgasını vuran ve Osmanlı Devleti'ni hem siyasi hem de ekonomik açıdan bir hayli zayıf duruma düşüren gelişmeler olarak değerlendirilebilir.

Tanzimat Dönemi

II. Mahmut, 1839'da vefat etmiş ve yerine on sekiz yaşındaki büyük oğlu Abdülmecit geçmiştir. Babasının izinden yürüyen Abdülmecit, yeni bir dönemi, Tanzimat Dönemi'ni başlatarak Osmanlı reform sürecine damgasını vuracaktır. Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'nın²⁹ günümüzde Gülhane Parkı olarak bilinen yerde, Padişah Abdülmecit'in iradesi olan *Tanzimat Fermanı*'nı okuması, Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

Mustafa Reşit Paşa'nın Sultan Abdülmecit adına kaleme aldığı ve devlet idaresinde kökten birtakım değişiklikleri öngörerek yeni bir dönemi açan Tanzimat Fermanı'nda, fermanın yayınlanması amacı belirtildikten sonra hedeflenen reformlar şu şekilde sıralanmıştır:

¹⁸ Lewis, *a.g.e.*, s. 102-103.

¹⁹ Berkes, *a.g.e.*, s. 184-186.

²⁰ Aynı yer.

²¹ Zürcher, *a.g.e.*, s. 74.

²² Lewis, *a.g.e.*, s. 89.

²³ İlber Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitaplar, İstanbul, 2007, s. 38.

²⁴ Lewis, *a.g.e.*, s. 96.

²⁵ Zürcher, *a.g.e.*, s. 73.

²⁶ Berkes, *a.g.e.*, s. 187-188.

²⁷ Zürcher, *a.g.e.*, s. 81.

²⁸ Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK Yay., Ankara, 1985; A. Bedevi Kur'an, *İnkılap Tarihimiz ve İttihad ve Terakki*, Tan Matbaası, İstanbul, 1946, s. 10-19; Lewis, *a.g.e.*, s. 106.

- Müslüman-gayrimüslim bütün yurttaşların can, mal ve ırz güvenliği sağlanacak.
- Bütün Osmanlı yurttaşları kanun önünde eşit olacak.
- Vergi konusundaki adaletsizliği ortadan kaldırmak için birtakım düzenlemeler yapılacak ve herkes kazancına göre vergi ödeyecek.
- Ordu için asker toplama konusunda yaşanan sıkıntılar ortadan kaldırılacak. Bu düzenlemeyle hem asker toplanan bölgelerin nüfusları göz önünde bulundurulacak hem de askerlik süresi, eskiden olduğu gibi ömür boyu değil 4-5 yıl gibi bir süre olacak.
- Mahkemeler açık ve bağımsız olacak.
- Müsadere Usulü kaldırılacak.²⁹

Tanzimat Fermanı'ndan bağımsız düşünülmemesi gereken ve dönem içerisinde yapılmış olan reformların arasında belki de en önemlisi olan 1856 Islahat Fermanı, bir yandan Tanzimat Fermanı'nda vaat edilen reformların gerçekleştirilebilmesi için birtakım somut önlemleri içerirken, bir yandan da özellikle gayrimüslim yurttaşlara yönelik yeni düzenlemelerin yapılmasını öngörmüştür.³⁰

Islahat Fermanı ile Tanzimat Fermanı'nda tanınmış olan can, mal ve ırz güvenliği teyit edilmiş, gayrimüslimlerin Müslümanlarla eşit haklara sahip olduğuna vurgu yapılmıştır ki, zaten bu fermanla ana hedef, Müslümanlarla gayrimüslimlerin eşit haklara sahip olmalarını sağlamaktır. Ayrıca, gayrimüslimlerden alınan *Cizye* vergisinin kaldırılması öngörülmüş ve gayrimüslimlerin devlet memuru olabilmelerinin sağlanması da vaatler arasında yer almıştır. Sadece Müslümanların değil, bundan sonra gayrimüslimlerin de askerlik yapabilmelerinin yolu açılmış ancak bu mesleğe pek de istekli olmayan gayrimüslimlerin belirli bir bedel karşılığında askerlikten muaf tutulmaları uygulamasına geçilmiştir. Din ve mezhebinden dolayı gayrimüslimlere yönelik aşağılayıcı sözler kullanılması yasaklanmış, İslam dininden çıkanların idamla cezalandırılması uygulamasına son verilmiş, gayrimüslimlerin mahkemelerde yapacakları tanıklıkların Müslümanların tanıklıklarıyla eşdeğerde sayılması öngörülmüş ve mahkemelerin açık yapılması karara bağlanmıştır.³¹

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden hemen sonra, fermanda öngörüldüğü üzere çeşitli hukuki düzenlemeler birbiri ardına hazırlanarak yayınlanmaya başlamıştır. Hukuk alanındaki ilk düzenlemeyle bütün yurttaşları kapsayan bir *Ceza Kanunu* (3 Mayıs 1840) Fransa'dan örnek alınarak uygulamaya konulmuştur. Yine bu dönemde, Fransız Ticaret Kanunu'nun çevirisi yoluyla *Kanunnames-i Ticaret* (1850) isimli bir ticaret kanunu yürürlüğe girmiştir. 1854 yılında ise kanun taslaklarını, nizamnameleri ve reform esaslarını hazırlamak üzere *Meclis-i Ali Tanzimat* isimli bir kurul oluşturulmuştur. Osmanlı toprak sistemini yeniden şekillendirecek olan ve özel mülkiyeti öngören, İslam esaslarına göre hazırlanan bir *Arazi Kanunnamesi* de 1858'de hazırlanarak kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. 1864'te ise taşınan merkeze bağlanması sağlanmak ve bir anlamda merkezi otoriteyi sağlamlaştırmak için *Vilayet Nizamnamesi* hazırlanmıştır. 1868'de ise *Divan-i Ahkâm-ı Adliye (Yargıtay)* ve *Şuray-ı Devlet (Danıştay)* gibi hukuk alanında oldukça önemli iki kurum ihdas olunmuştur. Gayrimüslimleri de kapsayan davalara bakmak üzere 1869'da *Nizamiye Mahkemeleri* kurulmuştur. Dönemin hukuk alanındaki en önemli gelişmelerinden biri ise Osmanlı toplum ve aile yapısını yeniden şekillendiren *Mecelle*'nin bu dönemde hazırlanmaya başlanmış olmasıdır. Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlığında kurul, *Mecelle*'yi hazırlamak üzere 1868'de çalışmalara başlamış ve 1876'da bu çalışmalar tamamlanarak İslam dünyasının ilk Medeni Kanunu olan *Mecelle* yürürlüğe girmiştir.³²

II. Mahmut döneminde başlayan eğitim reformunun yoğun olarak devam ettirdiği Tanzimat döneminde hem Batı'dan örnek alınarak çeşitli düzeylerde okullar açılmış hem de eğitim alanındaki düzenlemeleri geliştirecek olan kurumlar da oluşturulmuştur. Dikkati çeken ilk düzenlemeler, 1847'de *Maarif Nezareti*'nin kurulması ve 1854'te eğitim ve bilim alanlarını düzenleyecek olan *Encümen-i*

²⁹ Kaynar, a.g.e., s. 176-180; İnalçık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Humayunu", s. 90-92.

³⁰ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s. 21.

³¹ İnalçık-Seyitdanlioğlu, a.g.e., s. 5-10; Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, s. 11-16.

³² Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1976, s. 316-329; Mustafa Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, Liberte Yay., İstanbul, 2001, s. 10.

Danış isimli bilimler akademisinin kurulmuş olmasıdır.³³ Bürokrat yetiştirilmesi amacıyla Tanzimat döneminin en önemli kurumlarından biri olan *Mülkiye*, 1859'da açılmıştır.³⁴ Eğitim işinin daha akılcı ve gerçekçi yöntemlere dayanarak ele alındığı bu dönemde, okulların sayısı artırılmaya çalışılmış, hatta kız çocukları için 1858 yılında *Kız Rüştiyeler* açılmıştır. Yine bu dönemde rüştiyelere öğretmen yetiştirmek amacıyla 1847 ve 1849 yıllarında *Darülmüallimat* (Kız Öğretmen Okulu) ve *Darülmüallimin* (Erkek Öğretmen Okulu) gibi modern okullar açılmıştır. Ayrıca üniversite öğrenimine başlangıç olmak üzere *Sultani* adı altında modern liselerin açılması öngörülü ve Osmanlı Devleti'nin ilk lisesi olarak kabul edilen *Galatasaray Sultanisi* 1868'de hizmete girmiştir. Tanzimat döneminin eğitim alanındaki önemli gelişmelerinden biri de, ilk modern üniversite olarak *Darülfünun'un* 1863'te açılmasıdır.³⁵

Tanzimat döneminin bir diğer önemli gelişmesi ise 1854'te Kırım Savaşı'nın giderlerini karşılamak amacıyla yüksek faizli dış borçlanma yolunu tercih etme ve Osmanlı maliyesinin Batılıların sıkı denetimi altına girmesidir. Bu bağlamda aldığı borçların faizini bile geri ödeyemeyecek duruma düşen Osmanlı Devleti, 1875'te iflasını ilan etmiştir.³⁶

Tanzimat döneminin reform politikası Osmanlı Devleti'ndeki entelektüel hayatı da önemli ölçüde etkilemiştir. Bu dönemde açılan Batı tarzı okullarda eğitim alan ve Tercüme Odası'nda görev alarak yurt dışına, özellikle de Fransa'ya giden genç reformcu bürokrat ve aydın bir grup oluşmuştur. Osmanlı aydınlarının öncüleri olarak kabul edilen bu kişiler, Tanzimat döneminin başlarında ve dönemin mimarı olarak kabul edilen Mustafa Reşit Paşa'nın himayesi altında mesleklerine (çoğu Tercüme Odası'nda belli bir süre görev almıştı) umut verici bir şekilde başlangıç yapmışlardır. Fakat 1861'de Abdülaziz'in tahta geçmesi ve Mustafa Reşit Paşa'nın yerini Ali ve Fuat Paşaların almasıyla iktidar merkezinden uzaklaştırılmışlar ve görevlerinde yükselememişlerdir. Bu dönemde çoğunlukla gazeteciliğe yönelen muhalif aydınlar, düşüncelerini gazeteleri aracılığıyla yaymaya başlamışlardır.³⁷ Bunların en tipik örnekleri de 1860'larda seslerini duyurmaya başlayan Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa ve Agâh Efendi gibi *Yeni Osmanlı* olarak anılan aydınlardır. Abdülaziz'in tahta geçmesinden sonra, basın üzerindeki baskılar da artmaya başlamış ve 1865'te bir *Matbuat Nizamnamesi* çıkarılmıştır.

Aydınlanma felsefesinden de etkilenmiş olan Yeni Osmanlılar, kişi egemenliğine dayanan mutlak monarşi sistemi içinde ülke sorunlarının çözülebilmesinin zor olduğunu inanmışlardır. Çözümü, Tanzimat'ın getirdiği ilkeleri kamusal özgürlüklerle desteklemek, Müslüman ya da Gayrimüslim tüm Osmanlı tebaasına tam bir yurtaşlık ve devlet sadakatı içinde yaşayabilecekleri anayasal, temsili ve parlamenter bir yönetimle geçmek olarak görmüşlerdir. *Osmanlıcılık* adı verilen bu düşüncenin yayılmasıyla Balkanlar'da yayılan uluslu hareketlerin önüne geçilebilecek ve Osmanlı Devleti'nin dağılması önlenemecektir.³⁸

Abdülaziz yönetiminin baskısı karşısında 1867'den itibaren bazı Yeni Osmanlılar ülke dışına kaçmak durumunda kalmışlardır. Önce Paris'i, sonra da Londra'yı merkez olarak benimseyen Yeni Osmanlılar, burada örgüt çalışmalarına ve basın-yayın yoluyla fikirlerini yaymaya devam etmişlerdir. Bu arada Batılı aydınlar da Yeni Osmanlıları desteklemiştir ve bu harekete *Jön Türk* (Jeune Turc) ismini vermişlerdir.

Yeni Osmanlıların düşünceleri, dönemin onde gelen devlet adamlarından Mithat Paşa tarafından da desteklenmiştir. Tuna Valiliği döneminde ön plana çıkan ve Şurayı Devlet Başkanlığı yapan Mithat Paşa'nın başını çektiği bir grup devlet adamı, anayasal ve temsili sisteme (Meşrutiyet=Meşruti Sistem) karşı olan Padişah Abdülaziz'i (1861–1876) tahttan çekilmeye zorlamıştır. Ordunun da desteğini alan aydınlar, meşrutiyet rejimine geçmemekte direnen Abdülaziz'i tahttan indirmiş ve kendi fikirlerine yakın olarak bildikleri V. Murat'ın padişah olmasını sağlamışlardır. Ancak üç ay gibi kısa bir süre sonra, psikolojik sorunları artan V. Murat'ı da tahttan indirerek yerine Anayasayı ilan edeceği sözünü vermiş olan II. Abdülhamit'i tahta çıkarmışlardır. II. Abdülhamit, Mithat Paşa'nın başkanlığındaki komisyon

³³ Lewis, a.g.e., s. 113.

³⁴ Zürcher, a.g.e., s. 100.

³⁵ Sina Akşin, "Siyasal Tarih", *Türkiye Tarihi*, (Ed. Sina Akşin), C. III, Cem Yay., İstanbul, 1988, s. 179-180.

³⁶ Donald C. Blaisdell, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Denetimi (Duyun-u Umumiye)*, (Çev. Ali İhsan Dalgıç), Doğu Batı Yay., İstanbul, 1979, s. 78-79.

³⁷ Tevfik Çavdar, *İz Birakan Gazete ve Gazeteciler*, İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 2007, s. 19-40.

³⁸ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s. 27.

tarafından hazırlanan Osmanlı'nın ilk anayasası olan *Kanun-i Esasi*'yi, 23 Aralık 1876'da ilan etmiş ve Osmanlı siyasal hayatında yeni bir dönem başlamıştır.³⁹

I. Meşrutiyet ve II. Abdülhamit Dönemi

23 Aralık 1876 tarihinde *Kanun-i Esas*⁴⁰'nin yürürlüğe girmesinden sonra Aralık-Ocak aylarında seçimler yapılmış ve Osmanlı Devleti'nin ilk meclisi olan Meclis-i Umumi 19 Mart 1877'de toplanmıştır. Ancak Parlamento 14 Şubat 1878'de, II. Abdülhamit tarafından 93 Harbi (1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı) bahane edilerek süresiz tatil edilmiştir.⁴¹

II. Abdülhamit, anayasal yetkisini kullanarak Meclis'i tatil ederken, Kanun-i Esasi de hukuken olmaya bile fiilen hükümsüz bir duruma düşmüş ve askiya alınmıştır. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti 1908'e kadar, II. Abdülhamit'in istibdat döneme ya da mutlak yönetimine sahne olacaktır.⁴² Osmanlı Parlamentosunun tatil edilmesi ve Anayasa'nın rafa kaldırılması mutlak monarşije bir geri dönüşü ifade etmektedir. Meşrutiyet rejimi taraftarlarının çeşitli yollarla tasfiye edilmesi, sürgüne gönderilmesi ve susturulması, kişi özgürlüğünün ve güvenliğinin yok edilmesi ile hafiye sistemi ve jurnal ağının kurulması, basın üzerinde yoğun bir sansürün uygulanması bu dönemin temel unsurları olmuştur.⁴³

II. Abdülhamit döneminde anayasal rejime fiilen son verilmesi ve istibdat döneminin yaşanması gibi olumsuz gelişmelere rağmen yenileşme hareketlerinin devam etmesi söz konusu olmuştur. Nitekim 1908'e kadar süren II. Abdülhamit'in mutlak yönetiminde eğitim, haberleşme ve ulaştırma alanlarında modernleşme faaliyetleri yoğun bir şekilde devam etmiştir. Dönemin en çarpıcı gelişmelerinden biri eğitim alanında yapılan reformlardır. Eğitim alanındaki en göz alıcı başarı, hem öğrenci sayısının hem de okul sayısının önemli ölçüde arttığı yükseköğretimde yaşanmıştır. Önceki reform dönemlerinden devralınan okullarla yetinilmeyerek, Hukuk, Maliye, Güzel Sanatlar, Ticaret, Polis, Gümrük, Baytar okulları gibi modern, mesleki ve yüksekokullar açılmıştır. Dönemin en önemli gelişmesi ise kuşkusuz ilk modern üniversite olan Darülfünun'un 1900'de açılmasıdır.⁴⁴

II. Abdülhamit döneminde haberleşme-ulaştırma alanlarında da önemli yeniliklere imza atılmıştır. Tanzimat döneminin ana teması olan idari merkezileşme, ancak bu dönemde haberleşme araçlarında yapılan iyileştirmelerle gerçekleştirilebilmiştir. Bu araçların en önemlisi telgraf olup ulaştırma alanındaki gelişme ise *Berlin-Bağdat Demiryolu Projesi*'dır. Yine bu dönemde, hacıların Mekke'ye en kolay şekilde ulaşması için tasarlanan Şam-Medine arasındaki *Hicaz Demiryolu* hattının yapımı tamamlanmıştır.⁴⁵ Dönemin ideolojik özelliği de, din ve devlet birlığının pekiştirilmesidir. Batı'nın gücüne karşı bir İslam birliği oluşturma düşüncesinden doğan, çözümü İslam'da arayan ve *İslamcılık* olarak adlandırılan bu politikada, II. Abdülhamit, Halifeliğin simgelerini, önceki padişahlardan daha çok kullanmıştır. İslamcılığın II. Abdülhamit döneminde devletin temel ideolojisi olarak benimsendiğini söylemek mümkündür.⁴⁶

³⁹ B. Kuran, *a.g.e.*, s. 45-51; Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", s. 117-118.

⁴⁰ Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, s. 23-43.

⁴¹ Akşin, "Siyasal Tarih", s. 161.

⁴² İlber Ortaylı, *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, İş Bankası Yay., İstanbul, 2008, s. 246.

⁴³ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 161.

⁴⁴ Akşin, "Siyasal Tarih", s. 179-180.

⁴⁵ Lewis, *a.g.e.*, s. 182-183.

⁴⁶ Çavdar, *a.g.e.*, s. 46.